

С.М. Ляшко

ПРО УЧАСТЬ В.Ю. ДАНИЛЕВИЧА У ПІДГОТОВЦІ ТА РОБОТІ XII АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ В 1902 р. У ХАРКОВІ

Публікацію присвячено 100-річчю XII Археологічного з'їзду в Харкові та участі в ньому В.Ю. Данилевича (1872—1936).

У праці «Археология России», яка вийшла друком у 1881 р., Голова Імператорського археологічного товариства граф О.С. Уваров зазначав, що на карті археологічних пам'яток Росії Харківська губернія виглядає білою плямою. У колах археологів ця думка побутувала ще до 90-х років XIX ст. Разом з тим праці Д.І. Багалія («Общий очерк древностей Харьковской губернии», 1890), а також археологічні розкопки та розвідки, які було проведено на Харківщині під час підготовки XII Археологічного з'їзду (далі АЗ), суттєво змінили пануючий погляд. У цих дослідженнях, а також у підготовці та роботі з'їзду, який відбувся 15—27 серпня 1902 р. в Харкові, активну участь брав В.Ю. Данилевич.

Василь Юхимович Данилевич (1872—1936) — історик, археолог, нумізмат, приват-доцент Харківського університету (1903—1907), приват-доцент Університету Св. Володимира (1907—1915). Закінчив історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира (1891—1896). Вивчав російську історію, доісторичну археологію та нумізматичку під керівництвом проф. В.Б. Антоновича, який заснував історико-археологічний напрям у вивченні минулого України. Із трьох поколінь його учнів такі вчені, як В.Г. Ляскоронський, В.Ю. Данилевич, В.Є. Козловська у подальшому професійно займалися археологією¹.

Улітку 1901 р. В. Данилевич жив і працював у Харкові, готувався до магістерських іспитів з російської історії. Одночасно за дорученням Харківського Підготовчого Комітету з підготовки XII АЗ «разом з науковими силами усіх факультетів» Харківського університету брав участь у підготовці з'їзду. У вересні-жовтні 1901 р. В. Данилевич разом з К. Мельник, делегованою від Історичного товариства Нестора-Літописця при Імператорському університеті Св. Володимира, були відряджені для продовження досліджень І.А. Зарецького в Охтирському й Бого-

духівському повітах Харківської губернії. До їхніх завдань входили археологічні розвідки, розкопки, зібрання археологічного й нумізматичного матеріалів, укладання археологічної карти губернії. Роботи велися на кошти Імператорського Московського археологічного товариства і землевласника Охтирського повіту П.І. Харитоненка, загалом було виділено 120 карбованців.

У вересні-жовтні 1901 р. В. Данилевич і К. Мельник провели розкопки 52 курганів поблизу сіл Ницаха (25), Кириковка, Нова Горобина (18), Березівка, Буди (по 8 курганів). Було обстежено пам'ятки біля сіл Янків Ріг (Янківка), Стара Горобина, Капітанські Вили, Журавне, Роздольне, Максими́вка, Яблучне, ст. Мерчик, Бакирівка, м. Слов'янськ тощо. Було виявлено та обстежено 2 стоянки та майстерні кам'яної доби на правому березі р. Донець поблизу с. Старий Кочеток Зміївського повіту та піщаних дюнах уздовж р. Хухри. Обидві стоянки було датовано пізньою стадією неоліту «з досить високим ступенем культурного розвитку»².

Результатом цієї спільної роботи стали репрезентовані на з'їзді 5 рефератів, 4 з яких було підготовлено В. Данилевичем: «Раскопки курганов около с. Буди и х. Березовки Ахтырского у. Харьковской губернии (совместная экскурсия Е.Н. Мельник и В.Е. Данилевича)»³; «Карта монетных кладов и находок отдельных монет Харьковской губернии»⁴; «По поводу одного погребения, вырезанного с землей»⁵; «Несколько стоянок и случайных находок каменного века в Ахтырском и Богодуховском уездах Харьковской губернии»².

Знахідки з досліджених курганів та отримані у результаті розвідок були виставлені і опубліковані в збірнику «Каталог выставок XII АС. Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок» за такими розділами: «Каменный век» (пос. Янків Ріг, Кириковка, Капітанські Вили, Буди, Нова Горобина; 183 од.); «Раскопки Е. Мельник и В. Данилевича» (х. Березівка, 9 од.); «Предметы из собрания В. Данилевича» (с. Кочеток, Кицівка, Маслівка, берег Донця; 259 од.); «Стоянка и мастерская у с. Хухры» (192 од.); «Урочище Залозье Рогачевского уезда Могилевской губ., исследованная в 1893 г.» (76 од.); «Раскопки у

с. Будь» (22 од.); «Раскопки Е.Н. Мельник у с. Ницаха и др.» (1348 од.); «Раскопки Е.Н. Мельник» (с. Кириковка, Куп'янськ, Воронцовка (170 од.)⁶.

Як наочний експонат для з'їзду В. Данилевичем було зроблено вирізку поховання 3 з кургану 8, дослідженого на межі сіл Кириковка та Нова Горобина. Поховання знаходилося на глибині 1,72 м. В. Данилевич пише про мотиви, які спонукали його зробити вирізку: «Археологические модели в музеях о многом говорят специалистам, но не дают возможности составить достаточно ясное представление лицам, не обладающим специальными познаниями в этой науке, но желающим получить знания. Последнее обстоятельство заставило западноевропейских археологов изменить постановку этого вопроса: они стали перемещать в музеи погребения с той землей, в которой они были найдены». В Україні це була одна з перших спроб такої роботи. В. Данилевич докладно описував усі етапи вирізки поховання, у тому числі технічну сторону перевезення 67-пудового експонату та переміщення його до зали «Музея Изыщных Искусств и Древностей» при Харківському університеті. Щодо цього поховання було підготовлено цікавий реферат «По поводу одного погребения, вырезанного с землей»⁵.

Під час з'їзду В.Ю. Данилевич був секретарем на засіданнях секцій «Пам'ятки мистецтв, малярств, нумізматики і сфрагістики» (22 серпня), «Старожитності слов'янські» (22, 23, 24 серпня), «Старожитності історичні, географічні та етнографічні» (26 серпня). 18 серпня, під час екскурсії на Донське городище на р. Уди йому, П.С. Єфименку, М.Ф. Біляшевському, Воронцову випала честь підготувати під керівництвом В.О. Городцова ділянку цієї пам'ятки для демонстрації культурного шару і проведення розкопок делегатами з'їзду, а також зробити короткий історичний огляд «Донецьке городище».

Опубліковані в працях XII АЗ реферати В. Данилевича і К. Мельник, протоколи їхнього обговорення на засіданнях, а також чернетки звітів, польові щоденники є цікавими матеріалами. Вони дають змогу скласти уявлення як щодо завдань, які поставили перед польовою археологією наприкінці XIX — на початку XX ст., так і щодо розвитку тогочасної методики польових досліджень та інтерпретації їхніх результатів.

Як правило, розкопкам передували огляд, топографічний опис місцевості, прив'язка курганів до ландшафту, населених пунктів. Склали ситуаційний план, описували особливості насипів курганів, робили відповідні обміри. Уявлення про методику розкопок В. Данилевича дає його польовий щоденник. Земляні роботи вели робітники-грабарі. Насипи курганів знімали по 4 секторах шарами по 1/2 аршину (1 аршин — 71,12 см). У насипу відносно центру кургану фіксували знахідки окремих кісток людей, тварин, фрагменти ке-

раміки та іншого інвентарю. Описували характер ґрунту, наводили глибину залягання материка, давнього горизонту, його потужність. Разом з тим дослідник сприймав насип як такий, що одночасно був споруджений над усіма похованнями кургану. Відтак похованням у насипу не надавали будь-якого значення і не робили спроби осмислити їхню стратиграфію. Ось так, наприклад, виглядають записи у польовому щоденнику В. Данилевича: «На глибині 3/4 арш. глина, чернозем, почва более светлая. На глубине s арш. — кусочки костей человеческие, маленькиє. Недалеко от центра, на 3 и В сторону тоже кости, по-видимому медных животных. На Ю черепок красноватый. На В — черепок, грубые все. На той же глубине на С и Ю по черепку, на 3 — черепок. На глубине 3/4 арш на 3 — черепки, на СВ — тоже. На глубине 3/4 арш., у зап. края кусок кости, на В сторону — беловатый черепок, у зап. края — 4 черепочка»⁷.

Таку методику розкопок можна вважати загальноприйнятою для початку XX ст. Її суттєвими недоліками можна вважати те, що вона не дає змоги коректно встановити кількість поховань у кургані, їхню хронологію, тобто послідовність спорудження, визначити тип поховальної споруди, зв'язати виявлені знахідки з конкретним похованням.

Опис знахідок із насипів і поховань наводився сумарно, окремо від поховань, за такими групами: 1 — керамічні вироби; 2 — вироби технічні; 3 — вироби з кістки; 4 — залишки їжі; 5 — кістки людини. Під час опису першої групи В. Данилевич дотримувався прийнятої на той час системи описання та термінології, запропонованої В. Городцовим у праці «Русская доисторическая керамика»⁸. Характеризуючи п'яту групу для поховань біля с. Буди, В. Данилевич одночасно виділяв особливості поховального обряду та його тип. Так, до особливостей поховального обряду він зараховував наявність потужного шару золи (40—50 см), обгорлі кістки. На цій підставі він доходив висновку щодо типу поховання: трупоспалення на стороні з подальшим поміщенням останків до посудини-урни. Посудину зверху накривали черепком або кришкою. Урну ставили на шар золи, насипаний на давній горизонт. Тотожній обряд він уявляє і для поховань у с. Березівка, однак, на відміну від наступного, під урни підсипали пісок, а їх не накривали кришками³.

Критерій зарахування поховань біля с. Буди до «кам'яного періоду», за В. Данилевичем, — відсутність серед інвентарю металевих виробів. «Культурная принадлежность чисто каменная, стоящая на высоких ступенях ее развития, и может быть признанной поздней неолитической»³ (с. 431). Щодо цих визначень він дотримувався погляду свого вчителя В.Б. Антоновича, який зараховував поховання з фарбою, пофарбованими кістяками й посудинами з полелом до «кам'яного періоду». Аналізуючи отриманий матеріал,

В. Даниленко наводив відомі йому аналогії, робив узагальнення. Зокрема, він вважав курганні могилиники поблизу сіл Буди й Березівка єдиним родовим могилиником.

За домовленістю між В. Данилевичем та К. Мельник, матеріали із спільно досліджених курганів біля сіл Кирикювка та Березівка для підготовки їхніх виступів на XII АЗ було поділено так. В. Данилевич дав характеристику ранньому періоду — похованням кам'яної доби з трупоспаленнями³. К. Мельник виступила з доповіддю «Розкопка курганів у Харківській губернії. 1900—1901»⁹. У цьому виступі предметом аналізу, відповідно до загальноприйнятої тогочасної хронології, були поховання з «пофарбованими скорченими кістяками» та «слов'янського типу» з тих самих могилиників, а також могилиників поблизу сіл Куп'янськ, Воронцовка.

Із 22 доповідей про «первісні старожитності» саме реферати В. Данилевича та К. Мельник викликали жваву дискусію. Учасники засідань передусім зацікавили питання визначення хронології та культурної належності репрезентованих доповідчаними пам'яток. Це було викликано тим, що більшість тогочасних дослідників хронологічно зараховувала пам'ятки пізнього енеоліту та ранньої бронзи до пізньокам'яного періоду. Під час дискусії В.Б. Антонович, який був почесним головою на засіданні 24 серпня, зазначив, що зарахування скорчених і пофарбованих вохрою поховань до кам'яного періоду потребує уточнення¹⁰. Ю.А. Кулаковський висловив думку про необхідність визначення точної класифікації, тому що у скорчених похованнях, досліджених К. Мельник, навні як кам'яні вироби, так і скіфський меч та давньогрецькі вироби¹¹. У зв'язку з цим Д.Я. Самоквасов також звернув увагу присутніх на наявність «змішаних культур» у курганах у вигляді поховань з виробами з каменю, бронзи, заліза. На його думку, під час визначення хронології поховань слід керуватися типами предметів, які в них знайдені. Він запропонував у майбутньому переглянути існуючі в археології підходи для визначення культурних періодів¹². В.З. Завитневич зауважив, що археологічних матеріалів, які походять з території Харківської губернії, поки що недостатньо для широких узагальнень. Водночас він підкреслив та позитивно оцінив використання порівняльного методу під час аналізу і датування археологічних матеріалів¹³.

Слід зазначити, що такий підхід щодо визначення культурно-хронологічної належності археологічних матеріалів ґрунтувався на формально-типологічному методі, запозиченому наприкінці 90-х років XIX ст. із Заходу. Водночас цей метод, застосований не тільки до аналізу речей, а й поховань, разом із стратиграфічними спостереженнями, дав змогу В.О. Городцову зробити деякі узагальнення, які не втратили свого значення і нині. Одним з

таких його узагальнень і висновків стало виокремлення для епохи бронзи степової зони чотирьох послідовних способів поховання в курганах — в ямах, катакомбах, зрубках, настилах на давньому горизонті. Зміну типів поховань В.О. Городцов пояснював зміною «народності», які їх залишали. Зазначену тему він розкрив у доповіді «Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии в 1901 году» на XII АЗ¹⁴. Як відомо, виокремлення В.О. Городцовим трьох самостійних культур доби бронзи степової смуги Східної Європи стало першою науково обґрунтованою періодизацією доби бронзи, яка в головних рисах зберігає своє значення і нині.

Виявлені В. Данилевичем під час спільної з К. Мельник «екскурсії» кургани та проведені розкопки, без сумніву, сприяли дослідженню археологічних пам'яток Харківщини. Ці результати, окрім історіографічної цінності, можуть бути практично використані для складання й уточнення археологічної карти Харківської області. Зокрема, розкопки скіфських курганів біля сіл Ниццаха і Хухри дали змогу на початку 50-х років XX ст. наступним поколінням археологів виявити у цьому районі поселення ранньої залізної доби.

Ім'я В. Данилевича та його роботи в галузі археології нині маловідомі. Утім, його археологічна діяльність наприкінці XIX — на початку XX ст. і, зокрема, його діяльність з підготовки XII АЗ заслуговує на увагу. Востаннє в узагальнювальних працях з археології України його ім'я згадується в «Археології України» Я. Пастернака (Торонто, 1961) у зв'язку з питаннями походження культури шнурової кераміки (с. 198—199); похованнями у «кам'яних скринькових гробах» (с. 193); трипільськими майданчиками (с. 123—124); використанням вохри в поховальному ритуалі (с. 171).

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. — К., 1993. — С. 32—34.

² Данилевич В.Е. Несколько стоянок и случайных находок каменного века в Ахтырском и Богодуховском уездах Харьковской губернии // Труды Харьковского Подготовительного Комитета по устройству XII АС / Ред. Е.К. Редин. — Харьков, 1902. — С. 365—372.

³ Данилевич В.Е. Раскопки курганов около с. Буд и х. Березовки Ахтырского у. Харьковской губ. (совместная экскурсия Е.Н. Мельник и В.Е. Данилевича) // Труды XII АС в Харькове. — М., 1905. — Т. 1. — С. 411—433.

⁴ Данилевич В.Е. Карта монетных кладов и находок отдельных монет Харьковской губ. С картой. // Труды XII АС в Харькове. — М., 1905. — Т. 1. — С. 314—410.

⁵ Данилевич В.Е. По поводу одного погребения, вырезанного с землей // Труды Харьковского Подготовительного Комитета по устройству XII АС / Ред. Е.К. Редин. — Харьков, 1902. — С. 361—364.

⁶ *Каталог* выставки XII АС. Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок. — Харьков, 1902. — С. 79—86; 92—120; 190—197; 197—212; 260—451; 452—528.

⁷ *НБУВ*. IP, ф. XXIX, спр. 20, арк. 10.

⁸ *Городцов В.А.* Русская доисторическая керамика // *Труды XI АС в Киеве*. — М., 1902. — Т. 1. — С. 577—672.

⁹ *Мельник Е.Н.* Раскопка курганов в Харьковской губернии. 1900—1901 // *Труды XII АС в Харькове*. — М., 1905. — Т. 1. — С. 673—743.

¹⁰ *Известия XII АС в Харькове*. 15—27 авг. 1902 г. — Харьков, 1902. — № 1—15. — С. 186, 187; *Антонович В.Б.* Визначав доскіфський період як «кам'яний», характеризуючи його наявністю поховань з фарбою, пофарбованими кістяками та сосудами з попелом. (*Антонович В.Б.* О похоронных типах Юго-Западного края // *Труды IV Археологического съезда в Казани*. — М., 1879. — Т. 1. — С. 46).

¹¹ *Известия XII АС в Харькове*. 15—27 авг. 1902 г. — Харьков, 1902. — № 1—15. — С. 186, 187; *Кулаковський Юліан Андрійович* (1855—1919) — фахівець з римської та візантійської історії, проф. Університету Св. Володимира. Вів розкопки на Півдні Росії, у Керчі. Вважав недостатньо доведеним існування на території Росії бронзової доби як певного істо-

ричного періоду (*Кулаковський Ю.А.* К вопросу о выработке критерия для классификации курганов по типам. — Киев, 1890).

¹² *Известия XII АС в Харькове*. 15—27 авг. 1902 г. — Харьков, 1902. — № 1—15. — С. 186, 187; *Самоковасов Дмитро Якович* (1843—1911) — археолог, історик російського права, архівіст. Особливу увагу приділяв вивченню поховальних пам'яток давньоруського часу на землях літописних сіверян. Висловлював сумніви щодо існування доби бронзи через відсутність поховань з типовими формами бронзової культури. (*Самоковасов Д.Я.* Основания хронологической классификации и каталог коллекций древностей. — Варшава, 1892. — С. VIII).

¹³ *Известия XII АС в Харькове*. 15—17 авг. 1902 г. — Харьков, 1902. — № 1—15. — С. 186, 187; *Завітневич Володимир Зенонович* (1853—1927) — історик, археолог, професор Київської Духовної академії. Відомий також як колекціонер скіфської та слов'янської старовини.

¹⁴ *Городцов В.А.* Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии в 1901 году // *Труды XII АС в Харькове*. — М., 1905. — Т. 1. — С. 174—225.

Одержано 28.05.2002